

Heutespielt “Dordoi-Naryn” gegen “Dinamo”. Бүгүн «Дордой-Нарын» «Динамага» каршы ойнойт.

bis-чейин

Wir fahren nur bis Sulaiman too. Биз Сулайман того чейин барабыз.

- **Dativ** жана **Akkusativ** жөндөмөсүндө

an-үстүндө, -дам үчөсү

Das Bildhängtan der Wand. Сүрөт дубалда илинип турат.

auf-үстүндө

Das Buchliegt auf demTisch. Китеп үстөлдүн үстүндө турат.

in-дам үчөсү

Ichhabe das Geld in der Hand. Менин чөнтөгүмдө акча бар.

neben-жанында

Der Stuhlstehtne bendem Schrank. Стөлдүн жанында шкаф турат.

über-үчүн, жөнүндө

Ich erzähleü bermeine Eltern. Мен ата-энем жөнүндө айтып берем.

unter-алдында, астында

Der Hundliegtunterdem Tisch. Ит столдун астында.

vor-астында, ичинде –дын мүчөсү

Vordem Klaviersteht der Klaviersessel. Роялдын астында отургуч турат.

zwischen-ортосунда

Der Stuhlstehtz wischendem Schrank und dem Klavier. Шкаф менен роялдын ортосунда стол турат.

Немис тилиндеги предлогдор бир эле жөндөмөдө же бир нече жөндөмөдө тураарын аныктадык.[2];

Колдонулган китептер:

1. Sprachkurs Deutsch. Ulrich Häusserman, Georg Dietrich VerlagSauerländerAuflage 1997
2. Schritte International Heuber Verlag Printed in Auflage 2004
3. Рысова Гүлай Турунбековна. Немис тилинин грамматикасы. Бишкек 2013
4. wwwchip.de 2000

Рецензент: к. фил.н., доц. Жумалиева Г.Э.

УДК 81.2

Токтоналиев Т.

Улуттук илимдер академиясынын аспиранты

КЫРГЫЗ ЖАНА КОРЕЙ ТИЛДЕРИНДЕГИ АЙРЫМ ЖАРДАМЧЫ ЭТИШТЕРДИН СЕМАНТИКАЛЫК МААНИСИ

Макалада кыргыз жана корей тилдериндеги айрым жардамчы этиштердин кыймыл-аракетти билдирүүдөгү семантикалык маанилери иликтөөгө алынды. Кыргыз жана корей тилдериндеги жардамчы этиштердин татаал конструкциядагы семантикасы көпчүлүк учурларда окшош, алар кыймыл-аракеттин толук иштелишин, кайталанышын, созулушун, тездигин, бир жакты көздөй багытталышын билдирет.

Ачкыч сөздөр: кыргыз тили, корей тили, жардамчы этиштер, негизги компонент, номинативдик маани, семантикалык маани, лексикалык маани, татаал конструкция, чакчыл форма, буйрук ыңгай, тике толуктооч, интонация, аналитикалык форма, кыймыл-аракет, колдонулуш формалары.

Токтоналиев Т.

Аспирант Национальной академии наук Кыргызской Республики

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В КИРГИЗСКИХ И КОРЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье рассмотрены движения семантических значений некоторых вспомогательных глаголов в киргизских и корейских языках. Кыргызский и корейский языки, подобные конструкциям сложных семантических вспомогательных глаголов в большинстве случаев представляют собой дублирование, и измерение длины и частоты до единого целого.

Ключевые слова: киргизский язык, корейский язык, вспомогательные глаголы, основной компонент, номинативное значение, семантическое значение, лексическое значение, сложная конструкция, формы причастий, повелительное наклонение, прямое дополнение, интонация, аналитическая форма, действие, формы использований.

T. Toktonaliev

Post-graduate student of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

THE SEMANTIC SIGNIFICANCE OF SOME SUBSIDIARY VERBS IN THE KIRGIS AND KOREAN LANGUAGES

The article deals with the motions of semantic meanings of some auxiliary verbs in Kyrgyz and Korean languages. Kyrgyz and Korean languages, similar to the constructions of complex semantic auxiliary verbs, in most cases represent duplication, and measurement of length and frequency to a single whole.

Key words: Kirghiz language, Korean language, auxiliary verbs, main component, nominative meaning, semantic meaning, lexical meaning, complex construction, participle forms, imperative mood, direct complement, intonation, analytical form, action, forms of use.

Кыргыз жана корей тилдериндеги айрым жардамчы этиштер аналитикалык формада келип, кыймыл-аракеттин толук иштелгендигин, кайталангандыгын, созулгандыгын, тездигин, ошондой эле бир жакты көздөй багытталгандыгын билдирет.

Кыргыз тилинде кет жардамчы этиши айрым учурда негизги компонент менен ширелишип, өзүнүн тике маанисинен алыстаса, кээде номинативдик мааниде колдонулат.

1. Кет жардамчы этиши кыргыз тилинде кел жардамчы этишине карама-каршы коюлуп, кыймыл-аракеттин сүйлөөчүдөн башка жакты көздөй, тактап айтканда азыркы учурдан келечекти көздөй багытталгандыгын билдирет: *Алар космосту карай учуп кетишти.* Кет жардамчы этиши –а,-е// -й, -ып формасындагы чакчылдар менен айкашканда окуянын тез жана капыстан иштелгенин көрсөткөн кыймылды билдирет: *Айсалкын диванга жөлөнүп отура кетти. Келе жатканыңда ага да айта кет. Ороскул оң жамбашына оодарылып кетти.*

2. Кыргыз тилинде кет жардамчы этиши –а,-й формасындагы чакчылдар менен айкашып айтылганда, кээде ал чакчыл формадагы биринчи компоненти кет этиши менен бирге болчу кыймыл-аракеттин багытын билдирип калат: *Атты отко тушай кет. Ал жерге бара кет.*

3. Жардамчы этиштер жат, отур, кет, кел менен катар келгенде кет жардамчы этиши кыймыл-аракеттин кандайдыр бир кайдыгер сыяктуу багытталган маанисин билдирет:

Жигит босогого отура кетти.

Ал кокусунан жата кетти.

Ал отура кетти.

Келип кетти жөн эле.

Корей тилинде бул этиш өз алдынча турганда гана колдонулуп, жардамчы этиш катары колдонулбайт.

Кыргыз тилинде көр этиши өнүмдүү этиштердин катарына кирет жана анын төмөнкүдөй семантикалык маанилери бар: 1) көрүү сезими менен байкоо, көз жүгүртүү, кароо; 2) кандайдыр бир жайда болуу же бирөөгө кез келүү; 3) дуушар болуу, башынан өткөрүү, жолугуу; 4) бир нерсенин сапатына, белгисине ж.б. байкоо кылуу, баамдоо, сезүү; 5) эсептөө ушундай деп сезүү, эсеп кылуу; 6) кимдир бирөөнү, бир нерсени себепкер деп саноо, бир нерсенин болуу, келип чыгуу себепин ошого байланыштуу кароо; 7) жаза, чара колдонуу, жазалоо; 8) камылга, даярдык ж.б. аракеттерин жүргүзүү, ишке ашыруу; 9) жетүү, колуна тийүү, ээ болуу; 10) бирөөнүн аракетин, дымагын, ишин ж.б. кем баалоо, арзырлык эмес деп басынтуу же кекетүү маанисинде айтылат; 11) чакчыл формадагы негизги этиш менен бирге айтылып, өтүнүү, сурануу, тилек кылуу же бирөөгө буюруу, сунуш кылуу ж.б. маанилерди билдирет.

Демек, **көр** этиши жардамчы этиш катары кыргыз тилинде “көз жүгүртүү, көрүү сезими менен байкоо”, “баам кылуу”, “дуушар болуу, башынан кечирүү” маанилерин берет. Жардамчы этиштин кызматын аткарганда төмөнкүдөй семантикалык маанилерге ээ болот:

1. –ып + көр – татаал конструкциясында келгенде, кыймыл-аракетке болгон сүйлөөчүнүн пикирин, каалоосунун багытын туюндурат: *Мен бул китепти карап көрөм, жакса кымбат болсо да сатып алам. Бул көйнөктү көрүп алдың беле? Айлыңа аман жете көр.*

Ашмара төр, маймыл төр,

Аңсасаң атат барып көр.

Айдаган малдан кем эмес,

Аскада жанат кийиктер.

(Үмөтаалы)

2. –а/-е/-й + көр- формасында келгенде, көр этиши буйрук ыңгайда турат да, тынчсыздануудан чыккан жалынуу, сурануу маанисин туюндуруп, кыймыл-аракеттин өнүгүшүн билдирет: *Айта көр. Тие көрбө. Бере көрбө. Кара нарга жүктөй көр, Белинен кармап бүктөй көр. Токондон үйрөнүп келе көр.*

Кабылдын уулу капырга

Бир жеткирип сала көр,

Моюнунду жерге сала көр,

Айланайын ар буудан,

Болжолсуз арыш ала көр.

(“Семетей”)

3. Кыргыз тилинде көр жардамчы этиши ал, бер, жибер, кал, сал, кой, кет, чык деген жардамчы этиштердин айкалышынан этиштин аналитикалык формасын уюштуруп, өтүнгөн, суранган кыймыл-аракеттин багытын билдирет:

Жазып бере көр. Жоготуп ала көрбө. Кетип кала көр. Айтып сала көр. Алып коё көр. Шашып кете көрбө. Окуп чыга көр. Эрте келе көр.

4. Сүйлөм ичинде көр жардамчы этишине байланышып турган тике тактооч болсо, анда жардамчы этиш башкы маанини билдирип, ал эми чакчыл формасында турган сөз аныкталуучу сөз болот: *Китептин сүрөтүн отуруп көр.*

5. Сүйлөм ичинде тике толуктооч биринчи жана экинчи жардамчы этишке көз каранды болуп турса, анда кайсы этиш башкы маанини контекстке жараша болот: Китепти алып көр деген сүйлөмдү ала турган болсок биринчи мааниси контекстке жана интонацияга жараша “китепти ал да карап көр” деген маанини билдирсе, экинчи мааниси контекстин алкагында “китепти алганга аракет кыл” деген маанини билдирет. Бул учурда айтымдын интонациясы чоң роль ойнойт.

6. Кыргыз тилинде көр жардамчы этиши айрым атооч сөздөр менен айкашып, этиштин аналитикалык формасын уюштурат: жакшы көрүү; жек көрүү; жат көрүү; тең көрүү; эп көрүү;

7. Кыймыл-аракеттин өнүгүш багытын билдирет:

Кара жерге кан тамса,
Карды көр да, этин көр,
Кар үстүнө кан тамса,
Карды көр дабетин көр,
Шекердей таттуу сөзүн көр,
Чолпондой жанган көзүн көр.

(“Семетей”)

8. Көр жардамчы этиши ал, бер, жибер, кал, сал, кой, кет, чык жардамчы этиштери менен биригип, этиштин аналитикалык формасын уюштуруп, кыймыл-аракеттин багытын көрсөтөт: жоготуп ала көрбө; жазып бере көр; айттырып жибере көр; кетип кала көр; айтып сала көр; алып коё көр; шашып кете көрбө; алып чыга көрбө;

9. Көр жардамчы этишине атоочтуктун –ар мүчөсү уланып, андан кийин тийиштүү жак мүчөнүн уланышы аркылуу арсар келер чак уюшулуп, кыймыл-аракеттин өнүгүшүн билгизет: *Уулум, сенин жеңип, эсен келип тамаша салып отурганыңды да энең көрөр. Аман болсом мен да аны көрөрмүн.*

10. Кыргыз тилинде көр жардамчы этиши зат атооч сөздөр менен келип кыймыл-аракеттин затка, нерсеге карата болуп жаткан багытын көрсөтөт:

Мунара күйгөн чокту көр,
Бузулбай тийген окту көр!
Мөндүрү көр, селди көр,
Кайнаган кытай элди көр.

(Семетей)

Корей тилинде 보다 “көр”өз алдынча да, конструкциянын курамында да колдонулат. Татаал этиштин курамында төмөнкүдөй маанилерге ээ болот:

1. Негизги этиш менен айкашып келип кыймыл-аракетке болгон сүйлөөчүнүн аракетин туюндурат.

나는 이 책을 살펴보겠다. - Мен бул китепти карап көрөм.

그의 재능을 자세 히 지켜 보겠다. Анын шыгын байкап көрөйүн.

그는 텍스트를 읽어 보았다. - Ал текстти окуп көрдү.

우리는 그와 함께 임해보겠다. – Биз аны менен иштешип көрөбүз.

2. 보다 этиши буйрук ыңгайда болуп, тынчсыздануу, сурануу маанисин туюндурат.

제때에 진찰해 되. – Убагында дарылана көр.

너희들의 진실을 말해되.- Чыныңарды айта көргүлө,
우리를 잘 이해해보세요. Бизди туура түшүнө көрүңүз.

3. 보다 жардамчы этиши таңгыч формада колдонулат.

나는 한번도 병원에 가본 적이 없다.

_ Мен бир да жолу ооруканага барып көргөн эмесмин.

그는 단 한번도 거짓말을 해본 적이 없다.

— Ал бир да жолу жалган айтып көргөн эмес.

Демек кыргыз тилиндеги көр жардамчы этиши менен корей тилиндеги **보다** жардамчы этишинин семантикалык маанилери бирдей. Мындай көрүнүш көр жардамчы этиши кыргыз тилинде да, корей тилинде да байыркы лексикалык катмарга кирерлигин далилдеп турат. Аталган жардамчы этиш Орхон-Енисей жазма эстеликтеринин ичинде Култегин, Билге каган, Төнүкүк, Моюн Чур, Күлү, Чор, Кутлук каган, Суджа жана Ырык эстеликтеринде отуз эки жолу кайталанып колдонулат. Бирок аталган эстеликтердин ичинен көр жардамчы этиш катары Култегинде, Төнүкүктө гана кездешет. Түрк тилдеринде көр этиши негизги этиш катары дагы колдонулат. Азыркы түрк тилдринин ичинде гөр формасы түркмөн, түрк, гагауз, кумык, алтай, хакас, чулум, чуваш, тофа, ойрот тилдеринде колдонулат.

Кыргыз тилинде башта этиши төмөнкүдөй семантикалык манилерге ээ: 1) кыймыл-аракетке, ишке, айтууга ж.б. киришүү; 2) Биринчи болуп жүрүү, кандайдыр бир иштин башталышында биринчи болуп киришүү; 3) башында болуу, башкысы болуу; 4) жол көрсөтүү, ээрчитүү, багыт алдыруу, башчылык кылуу, жетекчилик кылуу; 5) бут кийимдин, көбүнчө өтүктүн же маасынын башын жаңыртып, жаңы баш салуу.

Башта этиши жардамчы этиш катары кыргыз тилинде “ишке, аракетке жаңыдан киришүү, өтүү”, “ээрчитүү, багыт алдыруу, жол көрсөтүү” маанилерин берет. Бул этиш өз алдынча да, жардамчы этиш катары да колдонулуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Татаал этиштин курамында мындай кошумча мааниге ээ болот:

1. –a/-e/-й + башта- айкашында келгенде, кыймыл-аракеттин жаңыдан гана башталганын билдирет: *Бул китепти жаңыдан окуй баштадым. Уулу кечиккенинен энеси сансыз ойлорго бата баштады.*

2. –a/-й формасындагы чакчылдар менен айкашканда лексикалык баштапкы маанисинин ордуна кыймыл-аракеттин тездигин, бүткөндүгүн бидирет: *Сараланы тиштен, тепкилеп четке кубалай баштачу.*

3. Кыргыз тилинде башта жардамчы этиши кыймыл-аракеттин узакка созулушун билдирет. Кыймыл-аракеттин узакка созулушу сүйлөп жаткан мезгилде бүтпөйт, анын бүтүү

чеги да көрсөтүлбөйт, кыймыл-аракеттин жалпы эле үстүбүздөгү мезгилде болуп жаткандыгы же созулушу билдирилет: *Сагынбай күнү-түнү Манас айта баштады. Ал күнүгө келе баштады.*

4. Кыргыз тилинде башта жардамчы этиши сын атоочтор менен айкашып келип, кыймыл-аракеттин болуп өткөндүгүн билдирет:

Дүмөктү жаман баштады,
Кырк жылкычы, жолум үй
Кыйратып союп таштады.
Каарды катуу баштады
Алгаранын куйругун
Түбүнөн жулуп таштады.
("Семетей")

Корей тилинде бул этиш өз алдынча да, жардамчы этиш катары да колдонулат. Негизги этиш менен айкашканда, ал мындай маанилерге ээ болот:

1. Кыймыл-аракеттин жаңыдан гана башталганын билдирет.

네 일 그는 치료받기를 시작할 것이다. - Эртең ал дарылана баштайт.

우리는 공부를 마치면 쉬기 시작할 것이다.

- Биз окуу бүтсө, эс ала баштайбыз.

2. Кыймыл-аракеттин аткарылып жатканын билдирет.

그는 유치원 에 가기 시작했다. - Ал бала бакчага бара баштады.

그들은 철자공부를 하기 시작했다. - Алар Алиппе окуп башташты.

Академик В.Виноградов айткандай, "этиш башка грамматикалык категорияларга салыштырмалуу өтө ийкемдүү, анын маанилик структурасы зат атоочторго салыштырмалуу кенен жана кыймылдуу, өзгөрүлмөлүү". (Виноградов, 19) Окумуштуунун бул жобосу биз изилдеп жаткан жардамчы этиштерге да мүнөздүү көрүнүш болуп эсептелет.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз жана корей тилдериндеги атооч + жардамчы этиш, этиш + жардамчы этиш тибиндеги татаал конструкциялар, же жөнөкөйлөп айтканда, татаал этиштер семантикалык жактан бир бүтүндүккө ээ өз алдынча лексикалык бирдик болуп саналат. Татаал этиштердин жасалышы тилдин семантикалык өнүгүшүндөгү табигый көрүнүш. Мындай татаал конструкциялардын компоненттери лексикалык маанинин калыптанышында бирдей кызмат аткарат. Жогоруда келтирилген факты-материалдар көрсөткөндөй, кыргыз жана корей тилдериндеги жардамчы этиштердин татаал конструкциядагы семантикасы көпчүлүк учурда окшош, тагыраак айтканда, кыймыл-аракеттин толук иштелиши, кайталанышы, созулушу, тездиги жана анын бир жактан экинчи бир жакты көздөй багытталышы сыяктуу ар кандай кошумча маанилерди билдиришет. Корей тилинде жардамчы этиштер кыргыз тили сыяктуу эле өз алдынча да, татаал этиштин курамында да колдонулат. Ошону менен катар айырмачылыктар да жок эмес. Кыргыз тилиндеги айрым жардамчы этиштер (ал, чык, кет ж.б.) корей тилинде өз алдынча колдонулат, бирок жардамчы этиш катарында функцияланбайт. Кээ бир жардамчы этиштердин корей тилинде бир нече варианттары бар. Мисалы, бер этиши 재속하다, 반복해서하다 варианттарында, жүр этишинин мааниси 지내다, 다니다, 하고있다 үч вариантта берилет.

Кыргыз жана корей тилдериндеги жардамчы этиштердин кыймыл-аракетти билдирүүчү семантикалык мааниси айрым бир этиштерди кошпогондо, бирдей экендигин көрөбүз. Алтай тил тобуна кирген кыргыз жана корей тилдеринин генетикалык жактан жакындыгын жана этиштердин семантикалык маанилеринин бирдейлигин жардамчы этиштердин мисалдарында да көрүүгө болот.

Кыргыз жана корей тилдеринде жардамчы этиштер колдонулушу жагынан активдүү. Бирок кыргыз жана корей тилдеринде жардамчы этиштердин маанисине карай бөлүнүшү бирдей эмес. Мисалы кыргыз тилинде толук түрдөгү жардамчы этиш катары каралган сөздөр корей тилинде жардамчы этиш катары каралбайт..

Кыргыз жана корей тилдериндеги жардамчы этиштерди салыштырган кезде, алардын курамы, формасы жана маанилик жактан окшоштуктары менен өзгөчөлүктөрү бар экендиги аныкталды.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы, Бишкек, 2008.
2. Азыркы кыргыз адабий тилинин грамматикасы, Бишкек, 2009.
3. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили, Фрунзе, 1980.
4. Корей тили, М., 2008.
5. Турсунов А. Кыргыз тилиндеги чакчылдар, Фрунзе, 1960.

Рецензент: к.фил.н., Апаева С.Х.

УДК 81.2

Токтоналиев Т

Кыргыз улуттук илимдер академиясынын аспиранты

КЫРГЫЗ ЖАНА КОРЕЙ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЖАРДАМЧЫ ЭТИШЕРДИН САЛЫШТЫРМА ТИПОЛОГИЯСЫ

Макалада кыргыз жана корей тилдериндеги жардамчы этиштердин салыштырма типологиясы изилденет.

Кыргыз жана корей тилдеринде лексикалык маанинин калыптануусунда биринчи компонент жардамчы этиш менен тең укукта болот жана эки компонент тең татаал этиштин семантикасынын калыптанышында бирдей функцияны аткарышат. Бирок сөз жасоо функциясынан алып караганда экөөнүн ортосунда чоң айырмачылык бар.

Ачкыч сөздөр: *татаал этиштер, негизги этиш, тил илиминде, жардамчы этиштер, аналитикалык форма, модель, структура, кызматчы сөз, грамматикалык мүнөздөмө, лексикалык маани, грамматикалык маани, кыргыз тили, корей тили, татаал конструкция, негизги компонент, чакчыл форма, абстрактуу, атооч формасы, атооч түркүмүндөгү.*

Токтоналиев Т.

Аспирант Национальной академии наук Кыргызской Республики